

УДК 346.5

ГОНЧАРЕНКО Олена,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права Київського національного
торговельно-економічного університету

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено саморегулювання господарської діяльності як системного явища, тобто функції, притаманній всій правовій системі та різновиду правового регулювання. Його теоретичне підґрунтя визначено за допомогою аналізу змісту суміжних понять та дефініції саморегулювання як системного соціального явища. Зроблено висновок про його полісемічний характер.

Ключові слова: саморегулювання, саморегулювання господарської діяльності, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, саморегулювні організації, правове регулювання.

Гончаренко Е. Теоретическое обоснование саморегулирования хозяйственной деятельности. Исследовано саморегулирование хозяйственной деятельности как системного явления, то есть функции, присущей всей правовой системе, и разновидности правового регулирования. Его теоретическая база определена с помощью анализа содержания понятия и дефиниции саморегулирования как системного социального явления. Сделан вывод о его полисемическом характере.

Ключевые слова: саморегулирование, саморегулирование хозяйственной деятельности, субъекты хозяйствования, хозяйственная деятельность, саморегулируемые организации, правовое регулирование.

Постановка проблеми. Дослідження питань саморегулювання господарської діяльності та напрямів його врегулювання потребує вивчення загальної теорії саморегулювання як системного явища через призму гносеологічного розуміння всіх його проявів, синергетично-діалектичного взаємозв'язку з близькими, спорідненими правовими явищами. Саморегулювання притаманне багатьом сферам людського буття і з погляду правової науки може виступати як різновид правового регулювання й як функція, характерна всій правовій системі.

Тому потрібно розрізнити саморегулювання окремого правового явища як функцію (діяльнісну характеристику) та як різновид правового регулювання з власними закономірностями побудови, змістовим наповненням та власне функціональним призначенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем саморегулювання господарської діяльності привернуло увагу невеликої кількості вітчизняних науковців. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції України вивчала О. О. Бакалінська [1]. Саморегулювання господарської діяльності загалом та договору як його засобу розглядала О. А. Беяневич [2]. Приватно-правове регулювання підприємницьких відносин в Україні вивчав В. М. Махінчук [3] та ін.

Однак певні теоретичні аспекти цього правового явища залишилися поза достатньою увагою науковців. Не набуло розвитку питання дослідження саморегулювання господарської діяльності як складної системи. Крім того, саме господарська діяльність піддається найбільшому проникненню синергетики. Тому вивчення господарської діяльності через призму синергізації є актуальним.

Метою дослідження є визначення теоретичного підґрунтя саморегулювання господарської діяльності за допомогою аналізу змісту суміжних понять (самоорганізація) та дефініції саморегулювання як системного соціального явища.

Матеріали та методи. При вивченні запропонованої проблеми використовувалися загальнофілософські та загальнонаукові (діалектичний, системний, формально-логічний тощо); загальнологічні (індукції, дедукції); спеціальні правові (формально-юридичний, порівняльного правознавства) та ін. Одним із основних методів застосовувався функціональний з метою вивчення саморегулювання господарської діяльності через призму функціонального призначення. Інформаційна база дослідження – Конституція України, чинні закони України, Господарський кодекс (ГК) України, наукові праці вітчизняних учених.

Результати дослідження. В науці господарського права слід диференціювати саморегулювання господарської діяльності як відносно складну, однорідну та сталу за змістом систему (групу) норм права з властивими (специфічними) характеристиками предмета, внутрішньої побудови та засобами, підґрунтям якого є синергетичні принципи та методи (самоорганізації).

Слушно зазначає І. С. Кривцова: «Проникнення ідей синергетики у правову сферу оформилося у складний процес – процес «синергізації» пізнання правових явищ, що має на увазі їх пізнання крізь призму синергетичного бачення світу (виявлення синергетичних характеристик правової реальності) і крізь «методологічну сітку» синергетики (виявлення синергетико-методологічних засад дослідження правової реальності)» [4, с. 11].

«Саморегулювання» як термін використовується багатьма галузевими науками: філософією, філологією, психологією, педагогікою, валеологією, економікою, фінансами та кредитом, біологією, медициною, правознавством тощо. Цей термін кожна наука тлумачить по-своєму, розкриваючи його сутність через специфіку об'єкта та предмета

вивчення, власні принципи, методи та підходи дослідження, виконання функції притаманній науці, якою він застосовується. Тоді як «саморегулювання» має певне об'єднуюче підґрунтя у етимологічному виразі для застосування всіма науками. Для саморегулювання властивий різний обсяг реалізації, залежно від направленості дій суб'єкта саморегулювання (наприклад, більший чи менший ступінь саморегульованості, потенційних можливостей, які закладені в обсяг компетенцій саморегульованого суб'єкта господарської діяльності).

Великий тлумачний словник сучасної української мови [5, с. 1101] надає таке визначення поняттю «саморегулювання»:

- регулювання, що здійснюється в організмі внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу;
- автоматичне регулювання режиму роботи якої-небудь машини, агрегату, пристрою.

Отже, саморегулювання – це перш за все специфічні активні дії суб'єкта для реалізації його внутрішніх потенцій специфічними, притаманними тільки цьому суб'єкту, засобами.

З терміном саморегулювання тісно пов'язані поняття «саморегуляція», під яким розуміють те ж саме, що й саморегулювання [5, с. 1101], а також поняття «самоорганізація», тобто самостійна організація суб'єктом своєї роботи, поведінки [5, с. 1100].

Науковець С. М. Попов зазначає: «Самоорганізація – це цілеспрямований (свідомий, передбачений, продуманий) вплив соціального суб'єкта на власне суспільну, колективну та групову життєдіяльність, яка здійснюється як безпосередньо (у формі самоуправління), так і через спеціально створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, союзи)» [6, с. 71].

Самоорганізація економічної системи – цілеспрямований рух економічної системи в результаті розвитку внутрішніх суперечностей, взаємодії з навколишнім середовищем через перебудову зв'язків, які існують між підсистемами, їх елементами й компонентами і формування нових та виникнення на цій основі досконалої економічної структури [7, с. 293].

На думку авторів монографії «Саморегуляція соціального організму країни», якщо самоорганізацію можна визначити як здатність системи, її характеристику, то саморегуляція є функцією системи, що забезпечує її самоорганізацію. Тобто, саморегуляція є функцією, яка допомагає системі реагувати на зміни в ній з метою забезпечення нормального функціонування або розвитку [8, с. 22].

Екстраполюючи запропоноване положення до предмета цього дослідження, можна підкреслити, що саморегулювання – одна з функцій господарської діяльності, яка допомагає пристосовуватися їй до змін для ефективного функціонування, а самоорганізація господарської діяльності, відповідно, це здатність та особливість, у межах якої здійснюється саморегулювання.

Саморегулювання як функція господарської діяльності є різновидом регулятивної функції. Саморегулювальна функція здійснюється за допомогою саморегулювальних норм, які визначаються нормотворцями та виконавцями в одній іпостасі. За допомогою своїх внутрішніх засобів суб'єкти саморегулювання встановлюють власну поведінку, зокрема – при виконанні господарського договору, чи право, яке вони оберуть для врегулювання спору, що виник із зовнішньоекономічного договору, контракту тощо.

Саморегулювання є полісемічним та морфологічно складним поняттям. Досліджувана дефініція саморегулювання складається із частин «само-» та «регулювати», тобто впорядковувати, робити щось самому, самому підкорятися певним правилам або їх собі встановлювати.

У науці слушно зазначається: «У процесі аналізу категорії регулювання виникає питання щодо її співвідношення з такою категорією як саморегулювання (саморегуляція) систем, об'єктів, що підпадають під нормативний вплив» [9, с. 29].

Водночас і термін «регулювання» є полісемічним, що надає можливість застосовувати його відповідно до різних контекстів (з різним забарвленням, пристосовуючи до певних потреб у розкритті змістових властивостей того чи іншого явища), у тому числі у правовій науці і для до створення нових семантичних конструкцій як то «саморегулювання», з відповідно доданим до основних визначень смислових якостей.

Вказуючи на загальне поняття саморегуляції, В. М. Махінчук зазначає: «Якщо екстраполювати це явище на суспільні процеси, то результатом буде властивість певної організації без впливу зовні функціонувати та забезпечувати себе відповідними змінами на виклики, що виникають в організації або ззовні» [3, с. 179].

Отже, саморегулювання – це і функція, і можливість (властивість), і процес у конкретній системі, однак саморегулювання є вужчим поняттям від самоорганізації, яке означає, що певна система може самоорганізуватися відповідно до правил, визначених нею самою і для себе. Тому, якщо господарська діяльність – це певна система дій, то при саморегулюванні відбувається її самоорганізація шляхом встановлення певних правил та їх реалізація самими суб'єктами господарської діяльності і цим не вичерпується. Процес самоорганізації відбувається шляхом перебудови та утворення нових зв'язків (взаємодій) між елементами системи. Однією з функцій господарської діяльності є саморегулювання, а здатністю – самоорганізація відповідних відносин між суб'єктами системи. Тому певні властивості процесу самоорганізації притаманні й саморегулюванню: можливості впорядкування відносин за відсутності впливу ззовні; можливості автономно реагувати при зміні зовнішніх і внутрішніх умов; можливості перебудови та утворення нових зв'язків (взаємодій) між елементами системи; можливості постійного вдосконалення системи.

У той же час існує думка про те, що саморегулювання, як властивість правової системи, може виявлятися у самоорганізації. Та, враховуючи зазначене, з таким висновком важко погодитися. Якщо саморегулювання є властивістю правової системи, то самоорганізація не є елементом саморегулювання, а навпаки – вирізняється як певна її функція. У цьому зв'язку слід погодитися з І. С. Кривцовою, яка зазначає: «... базові властивості правової системи ґрунтуються на її самоорганізації, у тому числі можливості саморегулювання. Правова система являє собою комплекс порядків, що самоорганізуються (на рівні функціонування її компонентів), що перебувають у погодженій взаємодії під впливом внутрісистемного детермінанта – правосвідомості, що визначає форму правової самоорганізації. Від саморухливості правосвідомості, як квінтесенції саморозвитку правової системи, залежать ступінь самоорганізації її компонентного складу, «алгоритм» розвитку правової системи в цілому» [4, с. 16].

Саморегулювання господарської діяльності – це системне утворення, що містить у собі взаємопов'язані структурні елементи, які взаємодіють з іншими елементами системи права у правовому полі як єдине ціле.

До атрибутивних характеристик [6, с. 78] складних соціальних систем відносять:

- цілісність;
- структурність;
- взаємодію системи та середовища;
- автономність;
- адаптивність;
- унікальність систем;
- множинність описів.

Враховуючи атрибутивні характеристики соціальних систем, слід зазначити, що саморегулюванню господарської діяльності притаманні вказані ознаки. Саморегулювання господарської діяльності – це цілісна система, яка складається з елементів, має своє місце та виконує відповідну роль у господарському праві. Саморегулювання у господарській діяльності виконує певні функції, головна з яких – досягнення ефективності регулювання у системі правового господарського регулювання (функція ефективності). Саморегулювання, як притаманна властивість соціального організму, знайшло своє відображення у праві.

Взаємодія між суб'єктами саморегулювання відбувається на основі принципу диспозитивності, рівності. Ключову роль відіграє домовленість між учасниками саморегулювання, яка є першоджерелом відносин між сторонами незалежно від кількісної участі (двосторонні, багатосторонні). Невиконання умов домовленості призводить до негативної реакції контрагента(-ів) та відповідних засобів забезпечення виконання умов, властивих саморегулюванню. Фактично саморегулювання господарської діяльності – це впорядкуванням домовленостей

(угод) суб'єктів господарювання незалежно від рівня саморегулювання первинного (укладення господарського договору) та вторинного (домовленість учасників саморегулювання про створення саморегулювальної організації та в межах певних домовленостей управління діяльністю у конкретній галузі).

Всі суб'єкти господарювання, відповідно, потенційно володіють здатністю (компетенцією) до саморегулювання. Ініціативність та самостійність ведення підприємницької діяльності є тому запорукою, адже підприємець на початковому етапі саморегулювання обирає собі контрагента, визначає умови договору, тобто сам управляє своєю діяльністю. Саморегулювання господарської діяльності реалізується на первинному етапі всіма суб'єктами господарювання, оскільки важко уявити суб'єкт господарювання, який, здійснюючи господарському діяльність, не укладає будь-якого договору, що є засобом саморегулювання. Та не всі суб'єкти саморегулювання переходять на інший рівень (вторинний), створюючи відповідні галузеві саморегулювальні організації для захисту своїх інтересів. Отже, суб'єкти господарювання, до яких відносять фізичних та юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, мають право на здійснення саморегулювання господарської діяльності, що повинне бути закріплено на належному рівні у Господарському кодексі України.

Саморегулювання господарської діяльності як окрема цілісна система правил взаємодіє з іншими системами, з такими як державне регулювання господарської діяльності, однак це окрема тематика дослідження та потребує висвітлення в інших наукових розвідках. У межах господарського права саморегулювання взаємодіє з інститутом договірних прав, враховуючи окремі особливості господарського договору як засобу саморегулювання. З підприємницьким правом саморегулювання пов'язує множинність притаманних підприємництву ознак, які фактично уособлюють ознаки саморегулювання (самостійність, ініціативність, самокерованість). Саморегулювання господарської діяльності допомагає корпоративному праву виокремити певні специфічні елементи, які ґрунтуються на саморегулюванні (корпоративні акти) та наповнює їх зміст притаманним «духом» та «буквою» саморегулюванню (саморегулювальні норми).

Саморегулювання господарської діяльності – автономна, унікальна система з особливими закономірностями зародження, становлення та розвитку в межах господарського права. Господарське право найбільш диференційовано враховує функціональне призначення саморегулювання, оскільки у його межах вивчається підприємницьке право, що акумулює та відображає найбільш виразні, яскраві ознаки саморегулювання (впорядкування власної діяльності згідно із самостійно визначеними нормами).

Адаптивність саморегулювання господарської діяльності підкреслюється можливістю вдосконалення правового регулювання окремих її елементів та в цілому системи відповідно до потреб розбудови сучасної української держави. Затребуваність у ефективному саморегулюванні господарської діяльності на основі євроінтеграційних чинників спонукає до наукових розробок механізму забезпечення саморегулювання господарської діяльності (проекти законів щодо саморегулювних організацій), до внесення змін у чинне законодавство та реалізації положень саморегулювання на практиці.

Унікальність системи саморегулювання господарської діяльності полягає в тому, що самі суб'єкти обирають для себе правила поведінки без втручання ззовні та на основі задіяння власних ресурсів виконують, дотримується останніх, покладаючись на добросовісність учасників, ділову репутацію [10, с. 81]. Сторони при врегулюванні спору можуть обрати для себе різні методи, у тому числі й альтернативні. Зокрема, медіацію, яка: «у практичному сенсі... – це примирення і знаходження конструктивного підходу до врегулювання суперечки, який дозволяє виявити важливі для обох сторін питання; під різним кутом розглядає предмет спору; дозволяє використати конфлікт як «інструмент навчання» та основу для покращання відносин між сторонами» [11, с. 95]. Тому, функціональне призначення саморегулювання при медіації як можливості врегулювати спір між господарюючими суб'єктами є обрання та взаємна згода саме на вирішення конфлікту цим методом та в подальшому при позитивному результаті процесу: закріплення та виконання спільно прийнятого та узгодженого рішення.

Висновки. Поняття саморегулювання є полісемічним. У праві воно може розумітися як функція, можливість (властивість) усієї правової системи і окремого її елемента. Водночас саморегулювання може виявлятися як певний процес та різновид правового регулювання. Саморегулювання господарської діяльності – це системне утворення, що містить у собі пов'язані структурні елементи системи права, які взаємодіють з іншими у правовому полі як єдине ціле.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 63–69.
2. Беяневич О. А., Безухов О. В., Бакалінська О. О. та ін. Питання саморегулювання господарської діяльності. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Зб. наукових праць. Вип. 4. ; за ред. О. А. Беяневич. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. 2016. 200 с.
3. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
4. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис... канд. юрид. наук зі спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 22 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
6. Попов С. М. Філософія зворотного зв'язку у парадигмі саморегуляції складних сучасних соціальних систем. Гуманітар. вісн. Запорізь. держ. інженер. акад. 2011. Вип. 46. С. 65–83.
7. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2 ; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.
8. Саморегуляція соціального організму країни : монографія ; за наук. ред. В. П. Бежа : В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; М-во освіти і науки; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 652 с.
9. Тарахонич Т. І. Види правового регулювання: теоретичні аспекти розуміння. Часоп. Київ. ун-ту права. 2014. № 4. С. 28–31.
10. Гончаренко О. М. Принципи саморегулювання господарської діяльності. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право. 2016. Вип. 39. Т. 1. С. 81–84.
11. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 1. С. 92–100.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2018.

Honcharenko O. The theoretical basis for self-regulation of economic activity.

Background. *The study of issues of self-regulation of economic activity and directions for its settlement requires the study of the general theory of self-regulation as a systemic phenomenon through the prism of epistemological understanding of all its manifestations, synergy-dialectical interrelation with close, related legal phenomena.*

Analysis of recent research and publications. *Certain theoretical aspects of this legal phenomenon were left behind by the attention of scholars. In particular, the issue of self-regulation of economic activity as a complex system has not developed.*

The aim *of the article to determine the theoretical basis for self-regulation of economic activity by analyzing the content of related concepts (self-organization) and defining self-regulation as a systemic social phenomenon.*

Materials and methods. *In studying the proposed problem, the following methods were used: general philosophical and general scientific (dialectical, systemic, formal-logical, etc.); universal (induction, deduction); special-scientific (formal-legal, comparative law), etc. One of the main methods used was the functional study of self-regulation of economic activity through the prism of functional purpose. The information base of the research is the Constitution of Ukraine, the current laws of Ukraine, the Economic Code of Ukraine, and the scientific works of domestic scientists.*

Results. *In the science of economic law it is necessary to differentiate the self-regulation of economic activity as a relatively complex, homogeneous and stable in content system (group) of the rules of law with the inherent (specific) characteristics of the subject, internal structure and means, the basis of which are synergistic principles and methods (self-organization).*

Extrapolating the proposed provision to the subject of this study it can be emphasized that self-regulation is one of the functions of economic activity, which helps it to adapt to changes for effective functioning, and self-organization of economic activity accordingly is the ability, the feature within which self-regulation is carried out.

Self-regulation as a function of economic activity is a kind of regulatory function. All economic entities accordingly have the potential (competence) for self-regulation. Self-regulation of economic activity is implemented at the initial stage by all economic entities, since it is difficult to imagine a business entity that does not enter into any contract, which is, accordingly, a means of self-regulation. However, not all subjects of

self-regulation go to another level (secondary), creating appropriate sectoral self-regulatory organizations to protect their interests.

Conclusion. *Consequently, the notion of self-regulation is polysemic. In law, it can be understood both as a function and an opportunity (property) of the whole legal system, as well as of its separate element. At the same time, self-regulation can be manifested both as a process and as a kind of legal regulation. Therefore, self-regulation of economic activity is a system education that includes interconnected structural elements that interact with other elements of the system of law in the legal field as a whole.*

Keywords: self-regulation, self-regulation of economic activity, business entities, economic activity, self-regulatory organizations, legal regulation.

REFERENCES

1. Bakalins'ka O. O. Pravovi problemy rozvytku samoreguljuvannja v sferi dobrosovisnoi konkurencii' Ukrainy. Pravo i suspil'stvo. 2014. № 2. S. 63–69.
2. Beljanevych O. A., Bezuhov O. V., Bakalins'ka O. O. ta in. Pytannja samoreguljuvannja gospodars'koi' dijal'nosti. Stabil'nist' cyvil'nogo oborotu v Ukraini: problemy zabezpechennja. Zb. naukovyh prac'. Vyp. 4. ; za red. O. A. Beljanevych. Kyi'v : NDI pryvatnogo prava i pidpryjemnyctva NAPrN Ukrainy. 2016. 200 s.
3. Mahinchuk V. M. Pryvatnopravove reguljuvannja pidpryjemnych'kyh vidnosyn v Ukraini. Kyi'v : Jurinkom Inter, 2013. 320 s.
4. Kryvcova I. S. Metodologichna rol' synergetyky u porivnjal'no-pravovomu piznanni: avtoref. dys... kand. juryd. nauk zi spec. 12.00.01 – teorija ta istorija derzhavy i prava; istorija politychnyh i pravovyh uchen'. Odes'ka nac. juryd. akad. Odesa, 2008. 22 s.
5. Velykyj tumachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy ; ukklad. i golov. red. V. T. Busel. Kyi'v ; Irpin' : VTF «Perun», 2004. 1440 s.
6. Popov S. M. Filosofija zvorotnogo zv'jazku u paradygmi samoreguljacji' skladnyh suchasnyh social'nyh system. Gumanitar. visn. Zaporiz'. derzh. inzhener. akad. 2011. Vyp. 46. S. 65–83.
7. Mochernyj S. V., Larina Ja. S., Ustenko O. A., Jurij S. I. Ekonomichnyj encyklopedychnyj slovnyk: U 2 t. T. 2 ; za red. S. V. Mochernogo. L'viv : Svit, 2006. 568 s.
8. Samoreguljacija social'nogo organizmu kraïny : monografija ; za nauk. red. V. P. Beha : V. P. Beh (golova), N. V. Krohmal', G. O. Nesterenko ; M-vo osvity i nauky; Nac. ped. un.-t im. M. P. Dragomanova. Kyi'v : Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2010. 652 s.
9. Tarahonych T. I. Vydy pravovogo reguljuvannja: teoretychni aspekty rozuminnja. Chasop. Kyi'v. un-tu prava. 2014. № 4. S. 28–31.
10. Goncharenko O. M. Pryncypy samoreguljuvannja gospodars'koi' dijal'nosti. Nauk. visn. Uzhgorod. nac. un-tu. Serija : Pravo. 2016. Vyp. 39. T. 1. S. 81–84.
11. Mazaraki N. Mediacija v Ukraini: problemy teoriii' ta praktyky. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2016. № 1. S. 92–100.